

AF TILSTANDSREGISTRERING AV MURMALERIENE I TINGELSTAD GAMLE KIRKE

Gran kommune, Innlandet

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)
 Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo
 Telefon: 23 35 50 00
www.niku.no

Tittel Af Tilstandsregistrering av muralmaleriene I Tingelstad gamle kirke Gran kommune, Innlandet	Rapporttype/nummer NIKU Rapport 177	Publiseringsdato 24.01.2023
	Prosjektnummer 1022278-02	Sider 14
	Avdeling Konservering	Tilgjengelighet Åpen
Forfatter(e) Susanne Kaun og Thomas Ragazzon Smestad	ISSN 2703-7797 ISBN 978-82-8101-324-7	Oppdragstidspunkt / periode utført 24.8.2022
	Forsidebilde Muralmaleri av Kristian VIs våpenskjold på skipets nordvegg. Foto: NIKU/ Susanne Kaun	

Prosjektleder Susanne Kaun
Prosjektmedarbeider(e) Thomas Ragazzon Smestad
Kvalitetssikrer Kjersti Marie Ellewsen

Oppdragsgiver / finansiert av Klima- og miljødepartementet (KLD)

<p>Sammendrag Gjennom nasjonal finansiering har Klima- og miljødepartementet (KLD) gitt NIKU i oppdrag i 2022 å utvikle en effektiv metode for å registrere tilstanden til veggmalier i middelaldersteinkirker. I den forbindelse ble tilstanden til veggmaleriene i Tingelstad gamle kirke registrert. Formålet med tilstandsregistreringen var å vurdere og registrere tilstanden til veggmaleriene i kirken. Sammen med tilstandsregistrering av veggmalier i andre kirker vil dette fungere som grunnlag for forvaltningen for å sikre og bevare veggmaleriene i middelaldersteinkirkene i Norge, samt være et hjelpemiddel for råd og prioritering. Tingelstad gamle kirke har bevart veggmalier fra to perioder og en graffiti. En av disse er registrert med tilstandsgrad 2 (et område med behov for akutt sikring), og et muralmaleri var ikke tilgjengelig for tilstandsregistrering.</p>
<p>Abstract Through national funding, the Ministry of Climate and Environment (KLD) has commissioned NIKU in 2022 to develop an effective method for recording the condition of murals in medieval stone churches. In this connection, the condition of the murals in Tingelstad gamle Church was registered. The purpose of the condition registration was to assess and record the condition of the murals in the church. Together with the condition registration of mural paintings in other churches, this will act as a basis for the administration for securing and conserving the mural paintings in the medieval stone churches in Norway, and an aid for advice and prioritization. Tingelstad Old Church has preserved mural paintings from two periods and one graffiti. One of these was registered with condition class 2 (small area with need for emergency treatment, and one mural were not available for condition registration).</p>

Emneord kalkmaleri, bevaring, kulturminne, steinkirke, middelalder, konservering, tilstandsregistrering
Keywords preservation, cultural heritage, stone church, medieval times, conservation, condition survey

Avdelingsleder
Kjersti Marie Ellewsen

Forord

Muralmalerier er en viktig kunst- og kulturhistorisk del av murkirkene. Som bygningsintegrerte verk kan disse ikke skilles fra arkitekturen, hverken behandlingsmessig eller hvordan de oppleves.

Klima- og miljødepartementet (KLD) og Riksantikvaren ønsker å få en oversikt av tilstanden til muralmaleriene i norske middelalderkirker i stein i løpet av de kommende årene.

Tilstandsregistreringen skal tjene som grunnlag for å iverksette bevarende tiltak med målet å sikre muralmaleriene for fremtiden. Gjennom prosjektet skal nødvendige strakstiltak avklares, og anbefalinger for bevarende tiltak defineres. Prosjektet gjøres i tett samarbeid med Riksantikvaren, og skal være et hjelpemiddel for forvaltningen til å prioritere og gi råd. Metoden som skal benyttes skal være enkel og effektiv for å dekke flest mulig kirker.

I 2022 ble det utført et forprosjekt der metoden og leveransen defineres for den videre registreringen. Nivå, metode og rapportering for tilstandsregistreringene er basert på NIKUs lange erfaring med å undersøke kalkmalerier, og er diskutert med Riksantikvaren og prosjektgruppa som jobber med tilstandsregistrering av kirkekunst og inventar. Formålet har vært å finne en metode for undersøkelse og rapportering som er grundig nok til å gjøre prioriteringer for behandling, men effektiv nok til å gi mulighet for en gjennomgang av alle 50 middelalderkirker med kalkmalerier i løpet av få år. Under forprosjektet ble muralmalerier i tre kirker registrert for å teste og kvalitetssikre metoden.

Innholdsfortegnelse

1	Bakgrunn og formål	7
2	Muralmalerier i Tingelstad gamle kirke.....	7
3	Sammendrag tilstandsregistrering.....	7
4	Metode.....	8
5	Definisjoner.....	9
6	Beskrivelse og tilstand av de enkelte muralmaleriene	10
6.1	Kvadermaling.....	10
6.2	Våpenskjold	11
6.3	Inskripsjon (graffiti)	13
6.4	Andre forhold	14

1 Bakgrunn og formål

Klima- og miljødepartementet (KLD) har gjennom nasjonale midler i 2022 gitt NIKU i oppdrag å utarbeide en effektiv metode for tilstandsregistrering av muralmalerier i steinkirker fra middelalderen. I den forbindelse ble muralmaleriene i Tingelstad gamle kirke tilstandsregistrert.

Formålet med tilstandsregistreringen var å vurdere og registrere tilstanden av muralmaleriene i kirken. Sammen med tilstandsregistrering av muralmalerier i andre kirker vil dette fungere som et grunnlag for forvaltningen for sikring og konservering av muralmaleriene i middelaldersteinkirkene i Norge, og et hjelpemiddel for rådgiving og prioritering.

Tilstandsregistreringen ble utført av konservatorene Susanne Kaun og Thomas Ragazzon Smestad 24. august 2022.

2 Muralmalerier i Tingelstad gamle kirke

Tingelstad gamle kirke er en middelaldersteinkirke som er datert til 1264 (dendrokronologisk), og automatisk fredet etter kulturminneloven (Kulturminne-ID: 81474-1).

I kirken er det bevart muralmalerier fra to perioder, samt en graffiti:

- I. Kvadermaling, trolig fra middelalderen
- II. Våpenskjold Kristian IV (fra 1632)
- III. Graffiti. Innskripsjon i sakristi

3 Sammendrag tilstandsregistrering

Tilstanden til muralmaleriene beskrives overordnet med tilstandsgrad 0 til 3, hvorav tilstandsgrad 3 er dårligst.

Muralmalerier med tilstandsgrad 2

- Våpenskjoldet har én lokal skade, som bør behandles på kort sikt (innen 2 år).

Muralmalerier som var utilgjengelig (ukjent tilstand/ tilstandsgrad 9)

- Kvadermaling er fragmentert bevart, og var ikke tilgjengelig under befaring. Det anbefales en tilstandsvurdering.

Andre forhold

De innvendige veggoverflatene er preget av nedbrytning og er skitne.

Generelle anbefalinger for tilstandsvurderinger og behandling

Tilstandsvurderinger og behandlinger på muralmalerier må utføres av en konservator med kompetanse på muralmalerier og erfaring med arbeid i middelalderske steinkirker.

Generelt anbefales det en helhetlig tilnærming for alle veggoverflater, både dekkmalte og ensfargete. Tilstanden til de enkelte muralmaleriene kan variere, og det anbefales, i samråd med konservator, å vurdere hvilke tiltak som gjøres i hvilken rekkefølge.

I tilfeller hvor det må settes opp større stillaser og/eller hvor gjenstander/inventar må demonteres bør det gjøres en vurdering på om tiltak som normalt foregår over flere trinn (tilstandsregistrering, grundig tilstandsvurdering, forprosjekt og behandling) kan utføres fortløpende etter hverandre. Dette vil minske

risiko for å påføre skader på kunst eller inventar, samtidig som kostnader reduseres. Tidsestimering for en grundig tilstandsvurdering og et forprosjekt må tilpasses i hvert enkelt tilfelle.

Dersom vegger i kirken skal renses/ny-kalkes bør dette samordnes med behandling av kalkmaleriene i kirken, slik at arbeidet kan utføres parallelt og tilpasses hverandre. Det anbefales at en konservator er med som rådgiver under behandling av veggflatene. I den forbindelse er det viktig at veggflaten og muralmaleriene får et godt estetisk samspill, slik at muralmaleriene oppleves som en integrert del av kirkeveggene, og er lesbare.

4 Metode

Tilstandsregistrering ble gjort visuelt og haptisk (gjennom berøring) i den grad muralmaleriene var tilgjengelig under befaringen. Undersøkelsen ble gjort fra bakken, og malerier som lå 2,5 m eller mer over gulvet ble kun vurdert fra avstand med kikkert.

Flere kirker har muralmalerier fra ulike perioder, og hver periode er som hovedregel blitt registrert hver for seg. Unntak var muralmalerier som ligger oppå hverandre.

Registreringen ble gjort gjennom et forhåndsdefinert skjema, der følgende data ble innsamlet:

- Objekttype*
- Beskrivelse* (motiver)
- Plassering
- Materialer*
- Datering*
- Størrelser (anslått areal)
- Anslått laveste/høyeste punkt over gulv
- Behandlingshistorikk
- Siste registrerte behandling (årstall og utførende konservator)
- Tilgjengelighet ved befaring
- Bevaringsgrad (hvor mye av det opprinnelige maleriet er bevart: meget fragmentert bevart, fragmentert bevart, middels godt bevart, godt bevart).
- Tilstandsgrad* (TG 0, 1, 2, 3 og 9)
- Tilstandsbeskrivelse* (fritekst)
- Konsekvensgrad* (KG 0, 1, 2, og 3)
- Skadeårsak og konsekvens* (fritekst)
- Andre forhold* (fritekst)
- Tiltakstype* (f.eks. tilstandsvurdering, forprosjekt, behandling mm.)
- Tiltaksbeskrivelse* (anbefalte tiltak, fritekst)
- Vurdert nettotid for anbefalt behandling (grovt anslag for ren behandling på stedet)
- Behov for stillas/plattform for anbefalt tiltak
- Notat praktisk gjennomføring
- Anbefaling andre tiltak

Dataene merket med * er, utover at de inngår i denne rapporten, også registrert i Riksantikvarens datasystem, Askeladden. Alle Foto som er gjengitt i rapporten, er overført til Riksantikvarens billedatabase *Fotostation*.

Anbefalte tiltak kan være behandling, tilstandsvurdering eller et forprosjekt.

På omfattende verk vil det være nødvendig med en grundig tilstandsvurdering med arkivøk, kartlegging av skader og skadeomfang, undersøkelse av originale materialer, maleteknikk og tidligere restaureringer. I et videre trinn kan dette føre til et forprosjekt med undersøkelser av spesielle skadefenomener, og metodeutvikling. I tilfeller der skadeomfanget av et muralmaleri var enkelt å avklare under befaringen, ble behandling anbefalt direkte.

5 Definisjoner

Muralmaleri: I denne rapporten brukes uttrykket for maleri malt direkte på vegg, hvelv eller annen fast konstruksjon utført i mur. Dette uttrykket er mer nøytral med tanke på maleteknikk.

Secco-teknikk: Veggmaleri malt på avbundet og tørt underlag. Pigmenter er påført ved bruk av et bindemiddel, som for eksempel kalk, animalsk lim, egg eller kasein.

Kalkmaleri: Uttrykket kalkmaleri beskriver i utgangspunktet en viss type maleteknikk der pigmenter påføres et nylig påført, tynt kalkhvitte- eller kalkslemmingslag,¹ og ² eller der pigmenter bundet med kalk som bindemiddel, er påført et tørt underlag (*secco*-teknikk).

Dette er ikke nødvendigvis tilfelle ved de norske kalkmaleriene. Her kan man også finne andre bindemidler enn kalk. Likevel har man tradisjonelt omtalt eldre veggmalerier på mur i de middelaldersteinkirkene som *kalkmalerier*, uavhengig av hvilke maleteknikker som er brukt.³ Denne bruken av uttrykket er i så måte upresis, siden maleteknikk er relevant for tilstandsvurdering og behandling.

Tilstand: Fysisk status for et objekt på et gitt tidspunkt (jf. Norsk standard NS-EN 16096:2012). Tilstanden knyttes til den bevarte og restaurerte dekoren, dvs. inkludert suppleringer og retusjer.

Tilstandsgrad iht. Standard NS-EN 16096:2012, Bevaring av kulturminner – Tilstandsanalyse av fredete og verneverdige byggverk:

- TG 0 – Ingen symptomer
- TG 1 – Svake symptomer
- TG 2 – Vesentlige symptomer
- TG 3 – Kraftige eller alvorlige symptomer

I tillegg brukes TG 9 – Ukjent tilstand, i tilfeller der objektet ikke var tilgjengelig under befaringen.

Konsekvensgrad iht. Norsk standard NS-EN 16096:2012

- KG0 – På lang sikt
- KG1 – På middels lang sikt (innen 5 år)⁴
- KG2 – På kort sikt (innen 2 år)
- KG3 – Strakstiltak (umiddelbart og innen et år)

¹ Ved denne teknikken vil pigmentene bindes til underlaget gjennom karbonatisering (kjemisk prosess ved herding av kalk og kalkmørtler) på samme måte som ved freskoteknikk..

² Knoepfli, Albert, Oskar Emmenegger, Manfred Koller, André Meyer. Reclams Handbuch der künstlerischen Techniken. Bd. 2 Wandmalerei, Mosaik. Stuttgart, 1990, s. 23

³ Denne forståelsen av uttrykket finner man også i bl.a. Sverige (Trolle, Annette Lerche. Kalkmalerier i Østjylland. Højbjerg, Århus Amt, Erhvervsafdelingen 1999)

⁴ Tidsperspektivet er veiledende, og angitt av NIKU.

6 Beskrivelse og tilstand av de enkelte muralmaleriene

6.1 Kvadermaling

Beskrivelse

Beskrivelse dekor	Kvader i og rundt vindu, risset i puss, medaljonger
Figur 1: Tingelstad kirke. Kvadermaleri rundt søndre vindu i skipet. Foto: NIKU/ Kaun	
Materialer	kalkslemming, pigmenter, secco-teknikk
Datering	Ikke datert, muligens middelalder
Plassering	I skipet
Størrelse, anslått areal i m ²	6
Anslått laveste/ høyeste punkt over gulv	2,5-6 m
Behandlingshistorikk	Restaurert sammen med våpenskjold?
Siste registrerte behandling	Ukjent

Tilstandsregistrering

Tilgjengelig ved befaring	Nei
Bevaringsgrad	Meget fragmenter bevart, usikker til hvilken grad rekonstruert
Tilstandsbeskrivelse	Undersøkt fra gulv, utfall, avskallinger, sprekker.
Tilstandsgrad	TG 9
Konsekvensgrad	KG /
Skadeårsak og konsekvens	Tilstand ikke vurdert
Andre forhold	/

Anbefalte tiltak

Tiltakstype	Tilstandsvurdering
Tiltaksbeskrivelse	Tilstandsvurdering fra stillas med undersøkelse av autensitet
Behov for stillas/plattform for anbefalt tiltak	Ja
Notat praktisk gjennomføring	/
Anbefaling andre tiltak	/

Fotodokumentasjon

Figur 2: Tinglestad kirke. Sørvegg i skipet med kvadermaling rundt vindu. Foto: NIKU/ Kaun

6.2 Våpenskjold

Beskrivelse

Beskrivelse dekor	Kongelige våpenskjold fra Kristian IV med innskrift
<p>Figur 3: Tinglestad kirke. Nordvegg i skipet med muralmaleriet Våpenskjold.</p>	
Materialer	Kalkslemming, pigmenter, secco-teknikk
Datering	1632
Plassering	Skipets nordvegg
Størrelse, anslått areal i m ²	11

Anslått laveste/ høyeste punkt over gulv	1-5,3 m
Behandlingshistorikk	1961 avdekking og restaurering (Odd Helland) 1959 kalkmaleriene oppdaget (Helland)
Siste registrerte behandling	1961 ved Helland

Tilstandsregistrering

Tilgjengelig ved befaring	Kun nedre del opp til ca. 2,5 m
Bevaringsgrad	Godt bevart, i utforming og på detaljenivå, ca. 20% mangel på motiv pga. vindu
Tilstandsbeskrivelse	Undersøkt kun i nedre del: Enkelte områder med bom, bomområde med utfall under vindu, åpen bom langs sprekk under vindu.
Tilstandsgrad	TG 2
Konsekvensgrad	KG 3
Skadeårsak og konsekvens	Utfall med åpen bom kan falle ned og føre til store eskalerende tap av original puss og fargelag
Andre forhold	/

Anbefalte tiltak

Tiltakstype	Behandling
Tiltaksbeskrivelse	Akuttiltak: Konsolidering av løs puss ved injesering. Tilstandsvurdering av resterende flate fra stillas. Overflaten renses og samtidig undersøkes resterende deler av maleri for bom
Behov for stillas/plattform for anbefalt tiltak	Ja
Notat praktisk gjennomføring	/
Anbefaling andre tiltak	/

Fotodokumentasjon

Figur 3: Tingelstad kirke. Muralmaleriet av våpenskjold. Foto: NIKU/ Smestad

Figur 4: Tinglestad kirke. Detalj ved våpenskjold. Området med bom og sprekker. Foto: NIKU/ Smestad

6.3 Inskripsjon (graffiti)

Beskrivelse

Beskrivelse dekor	Inskripsjon på fugemørtel i vindusnisje i sakristi (graffiti)
<p>Figur 6: Tinglestad kirke. Graffiti-inskripsjon i sakristi. Foto: NIKU/ Kaun</p>	<p>A photograph of a graffiti inscription on a wall in the sacristy of Tinglestad church. The inscription is written in red ochre on a light-colored mortar. The text is in Latin and appears to be a confirmation of a deed. The handwriting is somewhat cursive and difficult to read in places due to fading and the texture of the mortar.</p>
Materialer	Rødkritt på kalkmørtel
Datering	Ikke datert
Plassering	I sakristi
Størrelse, anslått areal i m ²	0,1
Anslått laveste/ høyeste punkt over gulv	/
Behandlingshistorikk	Ingen opplysning
Siste registrerte behandling	Ukjent

Tilstandsregistrering

Tilgjengelig ved befaring	Ja
Bevaringsgrad	Godt bevart
Tilstandsbeskrivelse	Ingen skader
Tilstandsgrad	TG 0
Konsekvensgrad	KG 0
Skadeårsak og konsekvens	/
Andre forhold	/

Anbefalte tiltak

Tiltakstype	Ingen tiltak nødvendig
Tiltaksbeskrivelse	/
Behov for stillas/plattform for anbefalt tiltak	/
Notat praktisk gjennomføring	/
Anbefaling andre tiltak	/

6.4 Andre forhold

De innvendige veggoverflatene i kirkerommet er preget av nedbrytning, og er skitne. Noen saltutslag i nedre del i skip spesielt på sørsiden, noe utfall; i kor, renner etter vannskade, noen avskallinger og oppskallinger. Veggene er kalket med brunlig brekkfarge som oppleves som for mørk. Ved nykalking bør farge brytes lysere.

Figur 5: Tingelstad kirke. Sørveggen i skipet, nedre del med tydelige saltskader. Foto: NIKU/ Kaun

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Rapport 177

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736, Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112, Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 1b
7013 TRONDHEIM
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00

